

PIOTR LANGER*

CONTEMPORARY IDENTITY OF MINING TOWNS – EXAMPLE OF BAVARIAN MINES IN OBERPFALZ REGION

WSPÓŁCZESNA TOŻSAMOŚĆ MIAST GÓRNICZYCH – PRZYKŁAD BAWARSKICH KOPALNI W REGIONIE OBERPFALZ

Abstract

In the modern-day transformations of cities and regions in Europe, maintaining and emphasizing one's own identity is a substantial problem. It refers especially to industrial areas, in particular the ones connected with exploitation of natural resources through different mining techniques. The example of east Bavaria shows that mining areas and buildings can still be a basis of regional identity – regardless of current state of mining activity. Bavarian cities, referred to in the course of the article, represent different stages of development of mining function – from active industrial exploitation, through the phase of liquidation of mines, until the post-industrial period, in which the remains of mining industry, retained in different states, no longer perform their original role. During the analysis of the identity of mining towns, all of the above stages were taken into consideration. The essence of this identity in contemporary development and functioning of both deep and opencast mines was of particular importance. The conclusions that are drawn from the deliberation, not only point towards the crucial role of mining function in the shaping of historical and contemporary identity of selected Bavarian towns, but are also an interesting background for analogical research of the numerous mining centres in Poland.

Keywords: identity, mining, post-industrial towns, mine conversion

Streszczenie

We współczesnych przeobrażeniach miast i regionów europejskich istotnym problemem jest podtrzymywanie i eksponowanie własnej tożsamości. W sposób szczególny dotyczy to obszarów o funkcji przemysłowej, w tym miejsc związanych z eksploatacją surowców naturalnych różnymi metodami górniczymi. Przykład wschodniej Bawarii pokazuje, że obiekty i tereny górnicze mogą wciąż stanowić podstawę tożsamości regionalnej – niezależnie od aktualnego stanu działalności górniczej. Przywołane w treści artykułu miasta bawarskie reprezentują zróżnicowane stadia rozwoju funkcji górniczej – od aktywnej działalności przemysłowej, poprzez fazę likwidacji kopalni, aż do okresu postindustrialnego, w którym elementy pogórnice, zachowane w różnym stopniu, nie pełnią już pierwotnej roli. Analizując problem tożsamości miast górniczych, odwołano się do wszystkich wymienionych etapów, wskazując na istotę tej tożsamości we współczesnym zagospodarowaniu oraz funkcjonowaniu kopalni podziemnych i odkrywkowych. Wnioski płynące z zamieszczonych poniżej rozważań nie tylko wskazują na kluczową rolę funkcji górniczej w kształtowaniu historycznej i współczesnej tożsamości wybranych miast bawarskich, ale przede wszystkim stanowią interesujące tło dla analogicznych badań nad bardzo licznymi ośrodkami górnictwa w Polsce.

Słowa kluczowe: tożsamość, górnictwo, miasta poprzemysłowe, zagospodarowanie kopalni

DOI: 10.4467/2353737XCT.15.016.3761

* Ph.D. Eng. Arch. Piotr Langer, Chair of Spatial Planning and Environmental Protection, Institute of City and Regional Design, Faculty of Architecture, Cracow University of Technology.

1. Introduction

Mining towns constitute a large and diverse group. Their diversity is determined by a few basic factors, such as: the type of extracted ore and the method of its exploitation, size of a given mining complex and the duration of its operation, and the spatial relations of the mine and the town structure. An important criterion, which differentiates the mining centres is also the current state of industrial activity of the mine, according to which two basic groups of towns can be enumerated.

- mining towns with operational mines, which extract ores on industrial scale, with the use of different methods of exploitation of ores; mostly opencast and deep. This includes towns in the final phase of mining function, which is losing its importance and giving its place to foundations of development, while the mines and their complexes are subject to substantial transformation, which subsequently results to their further exploitation or liquidation.
- post-mining towns, in which the industrial activity of a mine was definitely finished, and which develop with the help of other functions, and use, to a varying extent, different elements, connected with the mining industry.

Regardless of the current state of activity in a given mine, the identity of a mining town is an important issue of their modern development – shaped by the mining function and reinforced in the urban space, landscape and the awareness of local communities. Retention and emphasis of identity is especially important for towns, in which mines have already been closed or are facing closure, and the contemporary development intends on using the mining legacy for activating new functions, tourism in particular. In this case, post-mining areas and buildings are not only foundations of historical identity of mining towns, but, most importantly, become a basis of their newfound attractiveness.

Cases of various Bavarian towns that are mentioned below, show different sides of the problem. There are mines which remain at different stages of activity, opencast and deep, which create diverse spatial relations with town structure.

2. The “Friedrich-Zeche” mine in Regensburg – industrial mining activity as an element of identity and attractiveness of city space

Identity of mining towns is shaped and reinforced mainly during the period of industrial activity of a given mine. Mining, as an important sector of economy, is strongly reflected in the space of cities or their fragments, as well as in the local community, which has an emotional and employment reasons to be connected with the mine. At the same time, when they are operational, mines are usually viewed as bothersome for the surroundings, and they tend to generate a string of conflicts and problems that threaten the environment. Because of the nature of mining works and its dangers, the area of the mine is usually isolated from the city space (regardless of the extraction method), and the buildings that are the direct result of the activity, remain inaccessible and hidden, despite the fact that they can be used for different functions.

Some cities tend to highlight their identity, as they integrate urban space with the areas of extraction, thereby assigning them a new meaning – of an area of living, authentic mining culture. This is illustrated by the Friedrich-Zeche opencast mine in Regensburg-Dechbetten, which proves that the attractiveness of a historical city can be reinforced, using an existing, functional mine. “Friedrich-Zeche” is located on the outskirts of Regensburg, in direct neighbourhood of residential estates and agricultural areas. In terms of geology, it is a complex area, on which different rock raw materials are extracted, including aggregates, clay and shallow browncoal ore. The area of the mine, which lies on a slope, is clearly visible. The amphitheatre-like arrangement of mining excavations of different height, texture and colour, small slag heaps of the extracted ores and characteristic machines and mining equipment can be easily observed – they explicitly determine the function of the area (Ill. 1).

The presented mine serves a special function – one of its parts is a recreational and educational park, tightly connected with mining activity. The main element of the park is a didactic path, along which information boards were installed, that explain in accessible way different terms in technology of mining, geology, natural conditions and area's history and the established directions of redevelopment of the area after the extraction of ores will have finished. Small slag heaps (from local materials) were used to furnish the park, equipped with an explanation of their economic meaning.

The park borders with the opencast mine, which in a way constitutes a stage, on which visitors can observe various mining activities, undertaken in their actual environment. A narrow-gauge railway and a vantage point on the embankment (with a panorama of the park and mine areas) are the elements that cement together the park and the operational mine (Ill. 2).

The example of Friedrich-Zeche in Regensburg-Dechbetten shows, that an open mine which still extracts ore, can be successfully integrated with the urban area and add to its attractiveness, thereby creating a place which is interesting in terms of industry, exploration and recreation. The existing *modus operandi* of the mine can serve as a model for other cities, in which mines are seen solely through the context of generated conflicts and nuisances.

3. Theuern – the role of post-mining cultural heritage in the development of urban tourism and retention of local identity

In contrast from Regensburg, Theuern is a small town, at first sight no different from other Bavarian settlements. Clearly distinguishable historic centre spreads along the river Vils, which meanders through a wide valley and is the main urban axis. History and development of Theuern are inextricably connected with industry. Upper Palatinate (Oberpfalz) – the region, in which the town is found, is a traditional area of mining and metallurgy, as well as production and processing of glass. The old function is still a foundation of Theuern's identity. The town owes its contemporary attractiveness mainly to the gathered post-industrial elements, which are exhibited in the urban space and now serve a different purpose.

The most significant building in the town is the 18th century *Hammerherrenschloss* residence, erected in relation with the extraction of iron ore, and its subsequent processing into pure metal. Currently, the building serves as the regional East Bavarian Museum of Industry and Mining (Ill. 3), where the rich history and evolution of local branches of industry is presented, with special consideration of mining activity.

Apart from the historic residence which now operates as a museum, in the town landscape there is another post-industrial building – the pit head of a defunct mine which in the past extracted iron ore (Ill. 4). The old building development comprises a small winding engine building and a steel headframe – elements that are not uncommon in most regions with deep mines, where different raw materials are or were extracted.

The residence and the mine are divided by a considerable distance. They were joined together with an educational footpath, which leads along a substantial part of the river Vils. In this way, natural aspects of the river were utilized, and its crucial meaning for industry was highlighted. In the past, the waters of the river were the main force that gave power to machines and equipment of the many industrial enterprises that operated in the region.

Apart from the East Bavaria Museum of Industry and Mining and the relics of the old deep mine, there are in Theuern other post-industrial buildings, not directly connected with mining. They are: the mirror factory (*Spiegelglasschleife mit Polierwerk*) and a small museum of power industry (*Strommuseum*) and the building of the so-called hammer mill (*Hammerwerk*). In addition, the footpath along the river has been furnished with numerous pieces of equipment – turbines, steam engines, power trains etc., which were once used in different branches of industry (Ill. 5).

Concentration of different industrial elements in the urban space results in the fact that Theuern has partly retained the atmosphere of small industrial centres. However, the result of the undertaken action is such that the town now resembles an open-air ethnographic museum, and not an area where once industrial production was in full bloom. It does not change the fact that thanks to the retention and exhibition of industrial buildings, including the pit bank of iron ore mine, Theuern remains an interesting stop on the tourist routes of Bavaria.

4. Auerbach – redevelopment of a defunct deep mine

Auerbach is a small town which lies ca. 100 km north of Regensburg – the capital of Upper Palatinate. The character of urban space does not reveal any direct connections with mining, as the local Maffei mine of iron ore is at a considerable distance from the centre, in the Nitzlbuch suburb.

Recollection of Auerbach in the discussion of the identity of mining towns seems to be of utmost importance, as the town is a typical representative of a very large group of deep mining centres, in which mining activity has finished completely, and there were subsequent attempts at redevelopment and functional adaptation of the remains of the mine.

The “Maffei” mine- founded at the beginning of the 20th century, and functioning as an industrial plant until the 1970s, is located in the scenery of low, forested hills and cultivated land. The distinctive landscape and composition element of the pit bank in the mine are the two steel headframes, towering over the other mining buildings and open spaces in the direct surroundings (Ill. 6).

The pit bank currently does not perform any industrial function and can be seen as a typical post-mining element. The „Maffei” mine remains one of the oldest in the region and therefore it was recognized as an industrial monument and incorporated into the East Bavaria Museum of Mining and Industry, which comprises also the abovementioned buildings in Theuern. The museum part is an open-air exhibition of machines used in mining, particularly locomotives and carts for underground transport of miners and the extracted output. In addition, the pit bank is occasionally for cultural and entertainment purposes, as it serves a role of an important integration centre for local community.

In the discussion of the problem of retaining identity and idiosyncrasy of mining towns, the example of “Maffei” mine in Bavaria, leads to two significant reflections. Firstly, while undertaking the modern adaptation and redevelopment of the mine, it was decided that both headframes would be retained, despite the fact that after the liquidation of underground excavations they became dispensable from the technical point of view. However, their key part and potential when it came to landscape was noticed, as well as the significance in the maintenance of historical identity of the place (Ill. 7). Such activity is worth noticing and highlighting, mainly in the context of the occurrences that often take place in other post-mining town and cities – both German, and Polish. It often happens that the process of liquidation of deep mines after they cease to perform their industrial function encompasses the disassembly of headframes, which can be regarded as one of the strongest indicators of the identity of mining centres. It is confirmed by numerous examples, among others the fate of the German “Salzdetfurth” mine in Lower Saxony, or the Polish mining establishments in the Krakow region – the closed salt mines “Siedlec” and “Moszczenica”.

The second aspect crucial for the retention of identity in mining towns is the attempt to utilize the underground excavations. It allows to save and make available to the public even small fragments of the exploited spaces, which are the most important element of mining heritage, although they remain unseen on the surface of the Earth.

In case of “Maffei” mine, a part of an excavation route was made accessible to the public, in the form of a drift, in which operates a traditional narrow-gauge railway, which carries the tourists. The gate in the pit bank area (topped with symbols characteristic for deep mining – crossed tools and traditional greetings) serves as the entrance to the excavation (Ill. 8).

5. Sand quarry in Amberg – regional identity and the re-naturalization of the post-mining areas

Among all the other presented mining centres, the town of Amberg seems a bit different. Mining activity in the area encompasses a sand quarry in forested land, located on the south-east side of the town. Compared to mines in Dechbetten, Theuern and Nitzlbuch, the mine near Amberg should be seen as a new one. For this reason, mining exploitation is not a significant factor in the shaping of town's identity, but it had results which were very meaningful for the space, especially the natural environment and landscape around the quarry.

Exploitation of sand in the Amberg region has been always an opencast one, which has a direct result in the shape of wide-spread and deep excavation sites – anthropogenic forms which stand out considerably in the surroundings. Currently, the sand is being extracted on the west side of the main approach road that leads from Schwandorf, and on the east side of the road there are visible signs of finished exploitation – there is a basin, a few kilometres long and a few hundreds of metres wide.

The defunct excavation site of the quarry can be perceived in different manners – on the one hand as a brutal interference of humans into the naturally shaped land, and on the other – as an attractive mining development with large landscape and functional value. Regardless of one's own perspective, the post-exploitation area should be regarded as extraordinary when it comes to landscape, and one that aids the observation of interesting geological and natural phenomena. A distinctive quality of old excavation sites are the steep walls, made of multicolored sands and loose sandstone, whose erosion is strong thanks to the influence of forces of nature – wind, sun and wind. Along the thill, small pools formed, which marked the beginnings of unique ecosystems and habitats of fauna and flora typical in such environment (Ill. 9).

As a result of fast-paced ecological succession, the opencast excavation site – a product of humans' industrial activity – is slowly losing its original features on the way to spontaneous re-naturalization. The phenomenon is on the one hand a manifestation of nature's force, which leads towards restoring biological balance of an area marked by a significant transformation of the environment, but on the other hand it leads to an erasure of spatial consequences of mining, which define the identity of the region and Amberg itself and are important for scenic and practical reasons. It can be said, that the defunct excavation site is currently an attractive spot for relaxation, recreation and sport. Thanks to the clearly visible walls and numerous existing water pools in the thill, the space can also serve educational and scientific purposes, as it allows observing interesting natural and geological phenomena.

6. Conclusions

Author's field research has shown, that the *Oberfalz* (Upper Palatinate) region in Bavaria is an area of interest when it comes to the problem of the identity of centres and regions with connections to mining. Four examples of cities, referred to in the course of the article - Regensburg-Dechbetten, Theuern, Auerbach and Amberg represent different stages of development of mining function, and are or were employing two different methods of ore extraction – deep and opencast. Regardless of those factors, mining buildings in all researched centres perform an important role in the shaping of local and regional identity, they are significant when it comes to landscape and function. The point of reference for the summary and further reflection is the notion of “authenticity”, which alludes to the mines' current state and method of exploitation of varied elements of their cultural heritage in the abovementioned cities.

On the basis of conducted research, a few general conclusions can be drawn, important not only for the researched area, but also other regions – also in Poland, where mining on an industrial scale is, or was, the basic impulse for spatial transformation. The following observations seem to be especially vital:

- a) **in reference to mining towns, where ore is extracted in opencast mines** (such as „Friedrich-Zeche” in Regensburg-Dechbetten) – the development of excavation areas has a substantial influence on retention, and, occasionally, reinforcement of local identity, in terms of functions such as: education, science, museums or recreational areas, as the remaining operational excavations are partly, or entirely, open to the public. The use of an active opencast mine as a scenery of „living and authentic mining culture”, opens the possibility of direct observation of mining works, with the use of typical machines and equipment, and the specific results of the activity, which might soon vanish in the process of liquidation and the subsequent rehabilitation of mines. Apart from the „Friedrich-Zeche” mine, other opencast browncoal mines are open for tourism and research – e.g. in Bełchatów (Poland) and the Cottbus region (Germany, Brandenburg), but a significant majority remains inaccessible and isolated from the surroundings.
- b) **in reference to post-mining towns, where ore was extracted in deep mines** (such as Theuern and Auerbach-Nitzlbuch) – the basic factor of the modern-day attractiveness of those cities is the retained cultural heritage, which encompasses particularly the relics of shaft complexes. It is important that in the process of redevelopment and adaptation of these buildings, attempts should be made at the retention and further exploitation of fragments of underground excavations and headframes, even if they are defunct in the technical sense. They are key elements that aid the sustenance of identity and authentic character of cities, traditionally connected with deep mining.
- c) **in reference to post-mining cities, where ore was extracted in opencast mines** (such as Amberg) – the fate of many mines shows that if defunct excavations are left without interference, they are slowly but surely claimed back by nature, whereby natural balance in degraded area is restored. However, the specific spatial results of industrial mining disappear in the process, especially in case of extraction of aggregates. It can be assumed, then, that in order to retain the identity of opencast mining areas, the display of traces of materials extraction is needed, e.g. through full development of excavations, quarries in particular, so that they can perform various functions – sport, recreation, education, science, entertainment and culture.

The conclusions above seem self-evident, but numerous examples of European mining towns prove, that contemporary redevelopments of mines (undertaken chiefly as a result of the definite closure of industrial extraction of ore) often lead to a permanent impoverishment of the cultural heritage of mining, with a loss for the identity and authenticity of the urban space. It is, therefore, necessary to follow in the footsteps of the Bavarian Oberpfalz cities and redevelop the existing post-mining areas, so that they can serve new and attractive functions and at the same time retain the local identity.

1. Wstęp

Miasta górnicze tworzą liczną i wewnętrznie zróżnicowaną grupę. O ich różnorodności decyduje kilka podstawowych czynników, takich jak: rodzaj wydobywanej kopaliny i metoda jej eksploatacji, wielkość zakładu górniczego i czas jego funkcjonowania, a także relacje przestrzenne kopalni ze strukturą miejską. Ważnym kryterium różnicującym ośrodki związane z górnictwem jest również stan przemysłowej działalności kopalni, wedle którego można wyróżnić dwie podstawowe grupy miast:

- 1) miasta górnicze, z funkcjonującymi kopalniami wydobywającymi surowce mineralne na skalę przemysłową z wykorzystaniem różnych metod eksploatacji kopalni, głównie odkrywkowej i podziemnej,

- w tym również miasta w schyłkowej fazie funkcji górniczej, która traci na znaczeniu, ustępując pola innym podstawom rozwoju, a kopalnie wraz z towarzyszącymi elementami infrastruktury podlegają zasadniczej transformacji zmierzającej do ich dalszego wykorzystania lub likwidacji,
- 2) miasta pogórnice, w których definitywnie zakończono przemysłową działalność kopalni i które rozwijają się, opierając na innych funkcjach, w różnym zakresie wykorzystując zachowane elementy związane z górnictwem.

Niezależnie od stanu funkcjonowania kopalni istotnym zagadnieniem współczesnego rozwoju miast związanych z górnictwem jest ich tożsamość – ukształtowana przez funkcję górniczą oraz utrwalona w przestrzeni miejskiej, krajobrazie i świadomości społeczności lokalnych. Zachowanie i wyeksponowanie własnej tożsamości jest szczególnie ważne dla miast, w których kopalnie obecnie kończą lub już zakończyły działalność, a współczesny rozwój zakłada wykorzystanie zachowanego dziedzictwa górniczego do aktywizacji nowych funkcji, zwłaszcza turystyki. W takim przypadku tereny i obiekty pogórnice są nie tylko podstawą historycznej tożsamości miast górniczych, ale przede wszystkim stają się fundamentem, na bazie którego na nowo i w całkiem inny sposób zyskują one na atrakcyjności.

Przytoczone w dalszej części artykułu przykłady miast bawarskich pokazują różne strony tego problemu. Dotyczą one kopalni, które pozostają w odmiennych fazach działalności, eksploatujących surowce metodą odkrywkową i podziemną, tworzących zróżnicowane relacje przestrzenne ze strukturą miasta.

2. Kopalnia „Friedrich-Zeche” w Regensburgu – przemysłowa działalność górnicza jako element tożsamości i atrakcyjności przestrzeni miejskiej

Tożsamość miast górniczych jest kształtowana i utrwalana głównie w okresie przemysłowej działalności kopalni. Górnictwo jako znaczący sektor gospodarki silnie odzwierciedla się w przestrzeni miast lub ich fragmentów, a także w lokalnej społeczności – zawodowo i emocjonalnie związanej z kopalnią. Jednocześnie w fazie swego czynnego funkcjonowania zakłady górnicze są przeważnie uznawane za obiekty uciążliwe dla otoczenia, generujące szereg konfliktów i problemów oraz zagrażające środowisku. Ze względu na charakter robót górniczych i wiążące się z nimi niebezpieczeństwo teren kopalni – niezależnie od metody eksploatacji surowca – jest zazwyczaj wyizolowany z przestrzeni miasta, a obiekty powstałe bezpośrednio wskutek prowadzonej eksploatacji pozostają niedostępne i ukryte pomimo niezaprzeczalnych walorów widokowych i użytkowych.

Dążąc do podkreślenia własnej tożsamości, niektóre miasta integrują przestrzeń miejską z terenami czynnej eksploatacji, nadając im nowe znaczenie miejsca żywej, autentycznej kultury górniczej. Ilustruje to przykład odkrywkowej kopalni „Fryderyk” w Regensburgu-Dechbetten, który dowodzi, że atrakcyjność zabytkowego miasta można wzmocnić, wykorzystując funkcjonujący zakład górniczy. Kopalnia „Friedrich-Zeche” jest położona na obrzeżach Regensburga, w bezpośrednim sąsiedztwie osiedli mieszkaniowych i terenów otwartych o funkcji rolniczej. Zajmuje obszar o złożonej budowie geologicznej, na którym za pomocą metody odkrywkowej wydobywane są różne surowce skalne, w tym kruszywa i gliny, a także płytko zalegający węgiel brunatny. Teren kopalni, położony na zboczu wzniesienia, jest wyeksponowany. W widokach z zewnątrz zaznacza się wyraźnie amfiteatralny układ wyrobisk górniczych o zróżnicowanej wysokości, fakturze i barwie, można też ujrzeć niewielkie hałdy pozyskiwanych kopalni oraz charakterystyczne maszyny i urządzenia górnicze, określające jednoznacznie funkcję obszaru (il. 1).

Specyficzną cechą prezentowanej kopalni jest przeznaczenie części jej terenu na park o funkcji rekreacyjnej oraz edukacyjnej, ściśle związanej z działalnością górniczą. Głównym elementem parku jest ścieżka dydaktyczna, przy której zainstalowano zestaw tablic objaśniających w przystępny sposób różne

zagadnienia z zakresu technologii robót górniczych, geologii, uwarunkowań przyrodniczych oraz historii obszaru, a także przyjętych kierunków rekultywacji i zagospodarowania terenu kopalni po całkowitym zakończeniu eksploatacji surowców. Elementem urządzenia przestrzeni parkowej są niewielkie hałdy usypane z lokalnie pozyskiwanych kopalni wraz z objaśnieniem ich znaczenia gospodarczego.

Park graniczy bezpośrednio z terenem odkrywkowej eksploatacji górniczej, który jako czynny obszar przemysłowy jest swoistą sceną, na której można obserwować wykonywanie różnych prac górniczych w rzeczywistych warunkach. Elementami wiążącymi przestrzeń parku z obszarem czynnej kopalni są trasa wąskotorowej kolejki turystycznej oraz punkt widokowy na usypanym wale, z którego roztacza się szeroka panorama urządzonej przestrzeni parkowej oraz terenów eksploatacji (il. 2).

Przykład kopalni „Fryderyk” w Regensburgu-Dechbetten pokazuje, że kopalnię prowadzącą eksploatację surowców można z powodzeniem zintegrować z przestrzenią miasta jako współczesny element, który również podnosi jego atrakcyjność, łącząc w sobie działalność przemysłową, poznawczą i rekreacyjną. Obecny sposób funkcjonowania i wykorzystania tej kopalni może być jest wzorcem dla innych miast, w których czynne zakłady górnicze postrzegane są wyłącznie przez pryzmat generowanych konfliktów i zanieczyszczeń.

3. Theuern – rola pogórniczego dziedzictwa kulturowego w rozwoju turystyki miejskiej i podtrzymaniu lokalnej tożsamości

W odróżnieniu od Regensburga Theuern jest niewielkim ośrodkiem miejskim, z pozoru podobnym do wielu innych miasteczek bawarskich. Wyraźnie wyodrębnione, historyczne centrum miasta rozciąga się wzdłuż rzeki Vils, meandrującej w szerokiej dolinie i stanowiącej główną oś urbanistyczną. Historia i rozwój Theuern są nierozzerwalnie związane z przemysłem. Górny Palatynat (Oberpfalz) – region, w którym leży miasto – to tradycyjny obszar górnictwa i hutnictwa żelaza, a także wytwarzania i obróbki szkła. Dawna funkcja nadal stanowi fundament tożsamości Theuern. Miasto zawdzięcza swą współczesną atrakcyjność przede wszystkim nagromadzonym elementom poprzemysłowym, które zostały wyeksponowane w przestrzeni miejskiej i wykorzystane do nowych potrzeb.

Najbardziej znaczącym obiektem w mieście jest XVIII-wieczna rezydencja Hammerherrenschloss wzniesiona w związku z wydobywaniem rud żelaza i pozyskiwaniem z nich czystego metalu. Obecnie budynek pełni funkcję regionalnego Muzeum Przemysłu i Górnictwa Wschodniej Bawarii (il. 3), gdzie prezentowana jest bogata historia i ewolucja lokalnych gałęzi przemysłu, ze szczególnym uwzględnieniem działalności górniczej.

Oprócz zabytkowej rezydencji adaptowanej na muzeum w krajobrazie miasteczka subtelnie zaznacza się inny obiekt poprzemysłowy – nadszypie nieczynnej kopalni eksploatującej w przeszłości rudy żelaza (il. 4). Stara zabudowa górnicza obejmuje niewielki budynek maszyny wyciągowej oraz stalową wieżę szybową – element charakterystyczny dla większości regionów związanych z podziemnym wydobywaniem różnych surowców naturalnych.

Zamek i nieczynna kopalnia znajdują się w dość znacznej odległości od siebie. Obiekty te zostały połączone pętlą w postaci ścieżki tematycznej, wiodącej na znacznym odcinku wzdłuż rzeki Vils. W ten sposób wykorzystano duże walory przyrodnicze cieku wodnego, a równocześnie podkreślono jego kluczowe znaczenie dla funkcji przemysłowej – w przeszłości wody rzeki Vils były bowiem główną siłą napędzającą maszyny i urządzenia licznych obiektów przemysłowych ulokowanych w całym regionie.

Poza Muzeum Górnictwa i Przemysłu Wschodniej Bawarii oraz reliktyw dawnej kopalni podziemnej w Theuern znajdują się jeszcze inne obiekty poprzemysłowe, niezwiązane bezpośrednio z funkcją górniczą. Należą do nich: fabryka luster (Spiegelglasschleife mit Polierwerk) wraz z niewielkim muzeum energetyki (Strommuseum), a także budynek tzw. młyna młotkowego (Hammerwerk). Ponadto trasie

spacerowej w dolinie rzecznej towarzyszą liczne sprzęty i urządzenia – turbiny, silniki parowe, mechanizmy zębate itp., wykorzystywane niegdyś w różnych gałęziach przemysłu (il. 5).

Nagromadzenie różnych elementów przemysłowych w przestrzeni miejskiej sprawia, że Theuern częściowo zachowało klimat i nastrój charakterystyczny dla niewielkich ośrodków industrialnych. Można jednak odnieść wrażenie, że na skutek zamierzonych działań miasto przypomina raczej „skansen” niż obszar rzeczywistej, autentycznej działalności produkcyjnej. Nie zmienia to faktu, że dzięki zachowaniu i wyeksponowaniu obiektów przemysłowych, w tym nadszybia nieczynnej kopalni rud miedzi, Theuern jest dzisiaj interesującym punktem na trasach turystycznych Bawarii.

4. Auerbach – rewitalizacja nieczynnej kopalni podziemnej

Auerbach to niewielkie miasto położone ok. 100 km na północ od Regensburga – stolicy Górnego Palatynatu. Charakter przestrzeni miejskiej nie zdradza w tym wypadku ścisłych związków miasta z funkcją górniczą, również dlatego, że lokalna kopalnia rud żelaza „Maffei” znajduje się w znacznym oddaleniu od centrum, na terenie przedmieścia Nitzlbuch.

Przywołanie Auerbach w rozważaniach nad tożsamością miast górniczych wydaje się niezwykle ważne, ponieważ miasto jest typowym reprezentantem bardzo licznej grupy ośrodków górnictwa podziemnego, w których całkowicie zaprzestano działalności górniczej, a następnie podjęto próby zagospodarowania i funkcjonalnej adaptacji pozostałości kopalni.

Kopalnia „Maffei”, założona na początku XX w. i funkcjonująca jako zakład przemysłowy do końca lat 70. ubiegłego stulecia, jest położona w scenerii niewysokich, zalesionych wzgórz i pól uprawnych. Charakterystycznym elementem widokowym i kompozycyjnym nadszybia tej kopalni są dwie stalowe wieże wyciągowe, górujące nad pozostałymi obiektami górniczymi i terenami otwartymi w jej bezpośrednim otoczeniu (il. 6).

Nadszybie nie pełni obecnie żadnej funkcji przemysłowej i może być postrzegane jako typowy element pogórnicy. Ponieważ kopalnia „Maffei” pozostaje jedną z najstarszych w całym landzie, uznano ją za zabytek techniki i włączono do Muzeum Górnictwa i Przemysłu Wschodniej Bawarii, obejmującego również wspomniane wcześniej obiekty w Theuern. Część muzealna ma formę plenerowej ekspozycji maszyn używanych w górnictwie, przede wszystkim lokomotyw i wózków służących do podziemnego transportu górników i pozyskanego w kopalni urobku. Oprócz tego nadszybie jest okazjonalnie wykorzystywane do celów kulturalnych i rozrywkowych, odgrywając rolę ważnego ośrodka integrującego lokalną społeczność.

W dyskusji wokół problemu zachowania tożsamości i specyfiki miast górniczych, przykład bawarskiej kopalni „Maffei” skłania do dwóch ważnych refleksji. Po pierwsze, podejmując współczesną adaptację i przebudowę tej kopalni, zdecydowano o zachowaniu obydwu wież szybowych, choć po likwidacji wyrobisk podziemnych konstrukcje stały się całkowicie nieprzydatne z technicznego punktu widzenia. Dostrzeżono jednak ich kluczową rolę i potencjał w sferze widokowej, a tym samym duże znaczenie w utrzymaniu historycznej tożsamości miejsca (il. 7). Takie działanie jest znamienne głównie w kontekście zjawisk obserwowanych powszechnie w innych miastach pogórnicych – zarówno niemieckich, jak i polskich. Często bowiem proces likwidacji kopalni podziemnych po ustaniu ich działalności przemysłowej obejmuje demontaż wież wyciągowych, które można uznać za jeden najsilniejszych wyznaczników tożsamości ośrodków górniczych. Potwierdzają to liczne przykłady, m.in. współczesne losy niemieckiej kopalni „Salzdetfurth” w Dolnej Saksonii, czy też polskich obiektów w regionie krakowskim – nieczynnych kopalni soli kamiennej „Siedlec” i „Moszczenica”.

Drugim ważnym dla zachowania tożsamości miast górniczych aspektem jest podejmowanie prób wykorzystania podziemnych wyrobisk górniczych. Pozwala to w pierwszej kolejności na ocalenie, a w drugiej na udostępnienie przynajmniej niewielkich fragmentów systemu przestrzeni poeksploatacyjnych, które są najważniejszym elementem górniczego dziedzictwa kulturowego, chociaż pozostają ukryte pod ziemią.

W przypadku kopalni „Maffei” udostępniono dla zwiedzających odcinek wyrobiska korytarzowego w formie sztolni, wewnątrz której porusza się tradycyjna kolejka wożąca turystów. Wjazd do wyrobiska zapewnia brama znajdująca się na terenie nadszybia, zwieńczona charakterystycznymi dla górnictwa podziemnego symbolami – skrzyżowanymi narzędziami oraz tradycyjnym pozdrowieniem (il. 8).

5. Kopalnia piasku w Ambergu – tożsamość regionalna a renaturalizacja terenów poeksploatacyjnych

Wśród wszystkich prezentowanych ośrodków związanych z górnictwem miasto Amberg wydaje się nieco odmienne. Działalność górnicza obejmuje tam odkrywkową eksploatację piasku, prowadzoną w zalesionych terenach położonych po południowo-wschodniej stronie miasta. W porównaniu do kopalni w Dechbetten, Theuern i Nitzlbuch obiekt w pobliżu Ambergu należy raczej uznać za nowy. Z tego względu eksploatacja górnicza nie jest istotnym czynnikiem kształtującym tożsamość tego miasta, ale wywołała skutki bardzo znaczące dla przestrzeni, zwłaszcza środowiska przyrodniczego i naturalnego krajobrazu w otoczeniu kopalni.

Eksploatacja piasku w rejonie Ambergu była i wciąż jest prowadzona metodą odkrywkową, czego bezpośrednim następstwem pozostają rozległe i głębokie wyrobiska powierzchniowe – formy antropogeniczne, wyraźnie wyróżniające się z otoczenia. Czynne wydobywanie odbywa się obecnie po zachodniej stronie głównej trasy dojazdowej prowadzącej od miasta Schwandorf, natomiast po wschodniej stronie tej drogi zachowały się czytelne ślady zakończonej już eksploatacji – w postaci długiej na kilka kilometrów i szerokiej na kilkaset metrów nieckiej terenuwej.

Nieczynne wyrobisko odkrywkowe kopalni piasku można postrzegać w różny sposób – z jednej strony jako brutalną ingerencję człowieka w naturalnie ukształtowaną przestrzeń, a z drugiej – jako atrakcyjny obiekt górniczy o dużych walorach krajobrazowych i użytkowych. Niezależnie od subiektywnej oceny obszar poeksploatacyjny należy uznać za wyjątkowy pod względem widokowym, a także przydatny w obserwacji interesujących zjawisk geologicznych i przyrodniczych. Cechą charakterystyczną dawnych wyrobisk górniczych są strome ściany zbudowane z różnobarwnych piasków i luźnych piaskowców, silnie erodujące pod wpływem działania sił natury – wody, słońca i wiatru. W obrębie spągu samoczynnie utworzyły się niewielkie zbiorniki wodne, stając się zaczątkiem specyficznych ekosystemów oraz typowych dla takiego środowiska siedlisk fauny i flory (il. 9).

Na skutek szybko postępującej sukcesji przyrodniczej odkrywkowe wyrobisko górnicze – obiekt powstały za sprawą przemysłowej działalności człowieka – stopniowo zatracza swoje pierwotne cechy w drodze samoczynnej renaturalizacji. Zjawisko to jest przejawem działania sił natury w kierunku przywrócenia biologicznej równowagi obszaru dotkniętego głębokim przekształceniem środowiska, ale jednocześnie prowadzi do zatarcia skutków przestrzennych górnictwa – definiujących tożsamość regionu i samego miasta Amberg oraz ważnych ze względów krajobrazowych i użytkowych. Można stwierdzić, że nieczynne wyrobisko jest obecnie atrakcyjnym miejscem wypoczynku i rekreacji czy uprawiania sportów. Ze względu na dobrze widoczne odsłonięcia ścian, a także liczne elementy wodne istniejące w obrębie spągu przestrzeń wyrobiska może również pełnić funkcję edukacyjną i naukową, umożliwiając obserwację interesujących zjawisk przyrodniczych i geologicznych.

6. Podsumowanie

Autorskie prace terenowe wykazały, że region Oberpfalz (Górny Palatynat) w Bawarii jest obszarem interesującym dla badań nad problemem tożsamości ośrodków i regionów związanych z górnictwem. Przywołane w treści artykułu cztery przykłady miast – Regensburg-Dechbetten, Theuern, Auerbach i Amberg – reprezentują odmienne etapy rozwoju funkcji górniczej i są lub były niegdyś związane z dwoma różnymi

metodami eksploatacji surowców naturalnych: odkrywkową i podziemną. Niezależnie od tych czynników obiekty górnicze we wszystkich analizowanych ośrodkach odgrywają ważną rolę w kształtowaniu lokalnej i regionalnej tożsamości, mają duże znaczenie widokowe i użytkowe. Słowem kluczem dalszych refleksji jest hasło „autentyczność”, odnoszące się do stanu zachowania oraz sposobu wykorzystania zróżnicowanych elementów kulturowego dziedzictwa górniczego w omawianych miastach.

Na podstawie przeprowadzonych badań można wysnuć kilka ogólnych wniosków, istotnych zarówno dla badanego obszaru, jak i innych miejsc – także w Polsce, gdzie przemysłowa działalność górnicza była lub nadal pozostaje podstawowym impulsem do przeobrażeń przestrzennych. Szczególnie ważne wydają się następujące spostrzeżenia:

- a) **w odniesieniu do miast górniczych prowadzących działalność przemysłową w kopalniach odkrywkowych** (jak kopalnia „Friedrich-Zeche” w Regensburg-Dechbetten) – duże znaczenie dla podtrzymania, a nawet wzmocnienia lokalnej tożsamości ma zagospodarowanie terenów poeksploatacyjnych, np. na funkcję edukacyjną, naukową, muzealną lub rekreacyjną, przy jednoczesnym, choćby częściowym, udostępnieniu czynnych wyrobisk dla szerszej grupy odbiorców. Wykorzystanie funkcjonującej kopalni odkrywkowej jako „scenerii dla żywej i autentycznej kultury górniczej” otwiera szansę bezpośredniej obserwacji robót górniczych z wykorzystaniem typowych maszyn i urządzeń, a także specyficznych skutków tej działalności, które mogą całkowicie zanikać w procesie likwidacji kopalni i jej późniejszej renaturalizacji. Oprócz kopalni „Friedrich-Zeche” funkcję turystyczną i poznawczą pełnią również czynne kopalnie odkrywkowe węgla brunatnego w Bełchatowie (Polska) i rejonie Cottbus (Niemcy, Brandenburgia), jednak znakomita większość podobnych obiektów pozostaje niedostępna i wyizolowana z otoczenia;
- b) **w odniesieniu do miast pogórniczych związanych z podziemną metodą wydobywania kopalni** (jak Theuern i Auerbach-Nitzlbuch) – podstawowym czynnikiem decydującym obecnie o atrakcyjności tych miast pozostaje zachowane dziedzictwo kulturowe, obejmujące w szczególności relikty dawnych zespołów szybowych kopalni. Ważne jest, by w procesie przebudowy i adaptacji tych obiektów podejmować próby utrzymania i dalszego wykorzystania fragmentów wyrobisk podziemnych oraz wież wyciągowych, nawet przy braku ich technicznej przydatności. Są to bowiem elementy kluczowe dla podtrzymania tożsamości i autentycznego charakteru miast związanych tradycyjnie z górnictwem podziemnym;
- c) **w odniesieniu do miast pogórniczych związanych z odkrywkową metodą wydobywania kopalni** (jak Amberg) – los wielu kopalni pokazuje, że pozostawienie bez ingerencji nieczynnych wyrobisk odkrywkowych oznacza ich stopniową, ale nieuchronną renaturalizację, w trakcie której przywrócona zostaje równowaga przyrodnicza zdegradowanego obszaru, ale jednocześnie zacierają się specyficzne skutki przestrzenne przemysłowej działalności górniczej – zwłaszcza w wypadku eksploatacji kruszyw. Można zatem założyć, że do utrzymania tożsamości obszarów związanych z górnictwem odkrywkowym potrzebne jest eksponowanie śladów dawnego wydobycia surowców poprzez możliwie pełne zagospodarowanie wyrobisk, przede wszystkim kamieniołomów, na różnorodne funkcje publiczne, m.in.: sport, rekreację, edukację, naukę, rozrywkę i kulturę.

Powyższe wnioski sprawiają wrażenie dość oczywistych, jednak liczne przykłady europejskich miast górniczych dowodzą, że współczesne przebudowy kopalni – podejmowane głównie w związku z definitywnym zakończeniem przemysłowej eksploatacji surowców, prowadzą często do trwałego zubożenia górniczego dziedzictwa kulturowego, ze szkodą dla tożsamości i autentyczności przestrzeni miejskiej. Jest zatem konieczne, by wzorem przedstawionych w artykule miast bawarskich regionu Oberpfalz wykorzystywać obiekty i tereny pogórnicze w kreowaniu nowych, atrakcyjnych funkcji, a tym samym skutecznie podtrzymywać lokalną tożsamość.

Ill. 1. View over the exploitation area of “Friedrich-Zeche” mine in Regensburg-Dechbetten (photo by author, 2013). On the left, on the side of the footpath, elements connected with industrial function dominate – the walls of the excavation sites (in the background), multi-coloured slag heaps of extracted ores, parts of mine buildings and machines and equipment necessary in mining industry

Il. 1. Widok na teren czynnej eksploatacji górniczej kopalni „Friedrich-Zeche” w Regensburgu-Dechbetten (fotografia autora, 2013). W widokach od strony szlaku spacerowego (po lewej) dominują elementy związane z przemysłową funkcją obszaru – ściany wyrobisk (w tle), różnobarwne hałdy wydobytych kopalnin, elementy zabudowy kopalni oraz maszyny i urządzenia wykorzystywane do robót górniczych

Ill. 2. Panorama of the education park (on the left) and the “Freidrich-Zeche” opencast mine area (on the right) – view from a vantage point in the park (photo by author, 2013)

Il. 2. Panorama parku edukacyjnego (po lewej) oraz terenów kopalni odkrywkowej „Freidrich-Zeche” (po prawej) – widok z punktu obserwacyjnego na terenie założenia parkowego (fotografia autora, 2013)

Il. 3. Panorama of the historic city centre in Theuern, with the massive *Hammerherrenschloss* building on the left (photo by author, 2013)

Ill. 3. Ilustracja 3. Panorama historycznego śródmieścia Theuern, z okazałym gmachem Hammerherrenschloss widocznym po lewej stronie (fotografia autora, 2013)

Il. 4. Pithead of a defunct iron ore mine, which constitutes an idiosyncratic element of landscape in the suburban areas of the city on the side of river Vils (photo by author, 2013)

Ill. 4. Nadszybie nieczynnej kopalni rud żelaza, stanowiące specyficzny element krajobrazowy w widokach na zewnętrzne tereny miasta od strony rzeki Vils (fotografia autora, 2013)

III. 5. An old roller – element of an open-air exhibition of machines and mining equipment on theme footpath which leads to the historical building of the mirror factory and the museum of energy (photo by author, 2013)

II. 5. Stary walec drogowy – element plenerowej ekspozycji urządzeń i maszyn przemysłowych przy tematycznej ścieżce pieszej prowadzącej do historycznego obiektu fabryki luster oraz muzeum energetyki (fotografia autora, 2013)

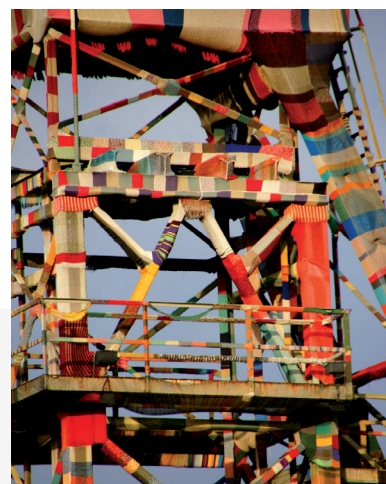

III. 6. Shaft building complex of iron ore mine “Maffei” in Auerbach-Nitzlbuch, with specific headframes (photo by author, 2013)

III. 6. Zachowany zespół obiektów szybowych kopalni rud żelaza „Maffei” w Auerbach-Nitzlbuch, z charakterystycznymi wieżami wyciągowymi (fotografia autora, 2013)

Il. 7. Fragment of headframe in “Maffei” mine, decorated with colourful materials (photo by author, 2013). Old technical building currently serves the function of “spatial sign” with unusual architectural form and colour

III. 7. Fragment struktury zachowanej wieży szybowej kopalni „Maffei”, udekorowany różnokolorowymi tkaninami (fotografia autora, 2013). Dawny obiekt techniczny pełni obecnie funkcję „znaku przestrzennego” o niespotykanej formie architektonicznej i barwie

III. 8. Entrance to a fragment of underground excavation site of the now defunct copper ore mine, available for sightseeing (photo by author, 2013). On the finial of the gate, emblems and the famous greeting of German miners were put: “Glück Auf”

II. 8. Wjazd do zachowanego fragmentu podziemnych wyrobisk nieczynnej kopalni rud miedzi „Maffei”, udostępnionych dla turystów (fotografia autora, 2013). Na zwieńczeniu bramy umieszczono emblematy oraz słynne pozdrowienie górników niemieckich „Glück Auf” (odpowiednik polskiego „Szczęść Boże”)

III. 9. View of the excavation site of the opencast sand mine near the Bavarian town of Amberg. (photo by author, 2013)

II. 9. Wnętrze wyrobiska odkrywkowego dawnej kopalni piasku w pobliżu bawarskiego miasta Amberg (fotografia autora, 2013)

